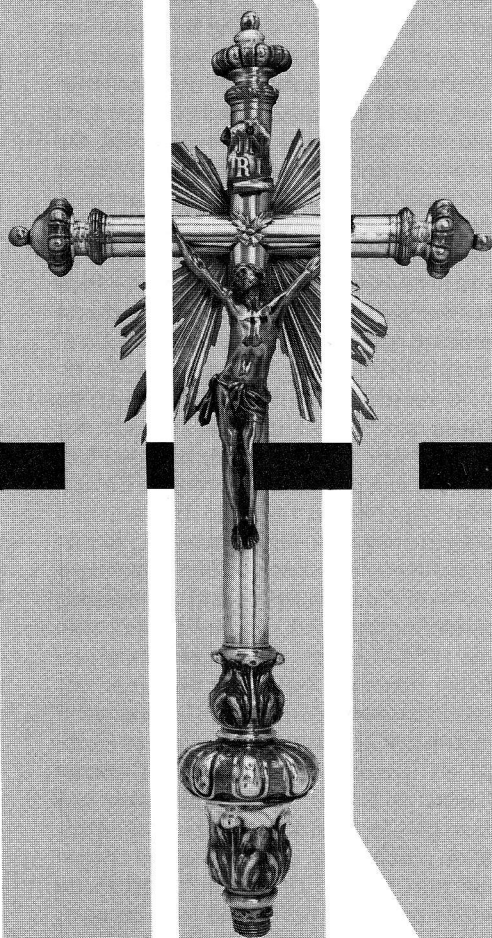

M.E. Stoter

Amelander kerkzilver

keppelstok

Publikatie nr. 37
dec. 1988

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

Ameland kerkzilver.

Het waddeneiland Ameland heeft tot aan de Franse tijd een eigen staatkundige positie gehad. Al in 1396 stond Hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, de eilanders toe zich afzijdig te houden van de strijd, die hij tegen de Friezen voerde. Ameland verkreeg volledige onafhankelijkheid, nadat het zich in 1405 losgemaakt had van de grietenij Ferwerderadeel. De feitelijke macht lag vanaf die tijd in handen van leden van het geslacht Cammingha, die vanaf 1486 de titel 'Vrij- en Erfheer van Ameland' voerden. Tussen 1681 en 1704 was het eiland in bezit van de familie thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, die de bezitting geërfd had, nadat de laatste Cammingha kinderloos gestorven was. De familie verkocht de Vrijheerlijkheid aan de Friese stadhouder in 1704. Hij liet het bestuur van het eiland over aan een baljuw. Tot aan de annexatie door de Bataafse Republiek in 1798 had Ameland een eigen rechtspraak. Op godsdienstig terrein nam Ameland eveneens een bijzondere positie in. De hervormde kerk, die toen nog gereformeerde kerk genoemd werd, was van 1611 - het jaar waarin de eerste predikant benoemd werd - tot 1816 een geheel afzonderlijke organisatie. Zij was geen verantwoording verschuldigd aan de synode en ressorteerde onder geen enkele classis: de Erfheer, die aan het hoofd van deze gereformeerde kerk stond, benoemde de predikanten en bepaalde de hoogte van hun salaris. Zij bleven, zeker in de eerste eeuw van het bestaan van de kerk, niet lang in hun ambt op Ameland, vanwege moeilijke omstandigheden als de grote werkdruk, de barre weersomstandigheden en de slechte bereikbaarheid van het eiland. De tolerantie ten opzichte van andere geloofsgroepen was groot. Zelfs in de zeventiende eeuw mochten de rooms-katholieken hun geloof vrij belijden en ze

hoefden niet hun toevlucht te nemen tot het houden van diensten in zogenaamde schuilkerken. De doopsgezinde gemeenschap op het eiland kon zich verheugen in een grote aanwas van leden. Er werd haar geen strobreed in de weg gelegd en de verhouding tussen de doopsgezinden en de hervormden was zo goed, dat het bijwonen van elkaars diensten en het sluiten van onderlinge huwelijken eerder regel dan uitzondering waren.

De bestaansmogelijkheden op het door zee en wind geteisterde eiland waren zeer gebrekkig en de mannen waren gedwongen werk te zoeken in de walvis- en handelsvaart. De belangrijkste havens lagen in Holland en vandaaruit vertrokken ook de Amelanders. Dientengevolge had Ameland met Friesland geen noemenswaardige banden op staatkundig, kerkelijk en economisch gebied. Deze geïsoleerde positie heeft ook gevolgen gehad voor de ontwikkeling van een eigen 'taal'. Het Amelanders dialect verschilt duidelijk van de Friese taal. Het ontbreken van een hechte relatie met het nabij gelegen Friese vasteland wordt ook gespiegeld in de herkomst van het kerkzilver van vóór 1800, met name in de drie hervormde gemeenten. Een groot gedeelte van het zilver is afkomstig uit de Hollandse steden Amsterdam en Haarlem. Schriftelijke bronnen geven geen uitsluitel over de aankopen van het kerkzilver, maar het is zeer waarschijnlijk, dat de voorwerpen vanuit Holland door de zeelieden en de predikanten werden meegenomen naar huis. Wel wordt er in de kerkelijke archieven van 1776 melding gemaakt van een bestelling van drie koperen kronen bij de geelgieter en koperslager Jan Antoni Harmens uit Amsterdam, die naar de Hollemer kerk vervoerd werden door een Amelanders beurtschipper die dat gratis, "maar uit plessier voor de kerk deede".

HET AMSTERDAMSE ZILVER

In het bezit van de drie hervormde gemeenten in Nes, Ballum en Hollum en in de rooms-katholieke parochie van Sint Clemens in Nes bevinden zich zilveren voorwerpen, die de plaatselijke keur van Amsterdam dragen. Het oudste voorwerp is een broodschotel in Régencestijl en is in 1731 door Johannes Winter gemaakt (6). De oorspronkelijke functie van dienblad is vervangen door een functie in dienst van het avondmaal. Het aanbrengen van een uitvoerige inscriptie, waaronder de Bijbeltekst "Saalig is hij, die Brood eet in 't Koninkrijk der Hemelen" heeft hieraan bijgedragen. Van een naar het avondmaal verwijzende tekst is ook sprake op de broodschotel uit Hollum van Arnout van Blanken (7). In tegenstelling tot de broodschotel uit Nes is hier sprake van een schenking. Maeike Sijbrands, de schenker, heeft haar van een zelfgevoegzame tekst laten voorzien.

Van de hand van één Amsterdamse zilversmid, Valentijn Casper Beumke vinden we zowel in Hollum als in Ballum voorwerpen: respectievelijk een broodschotel en twee avondmaalsschaaltjes (8) en (9). Het echtpaar Barf, de schenkers van de avondmaalsschaaltjes drukt in hun keuze voor Beumke hun waardering uit voor de broodschotel. De uitvoerige inscripties zijn aan de achterzijde gegraveerd, zodat de aandacht gericht kan blijven op de sierlijke randen met bloemen en vruchten.

Het is vrij uitzonderlijk in een hervormde gemeente een brandewijnskom aan te treffen, die als kollekteschaal gebruikt wordt. In Hindeloopen, dat evenals Ameland een varende beroepsbevolking had, wordt dit gebruik van een brandewijnskom ook aangetroffen. De brandewijnskom was een dierbaar gebruiksvoorwerp in de Friese familiekring. Bij feestelijke gebeurtenissen als verloving en geboorte werd de kom, gevuld met brandewijn, suiker en geweekte rozijnen, op tafel gezet voor de gasten. Een voorwerp, dat zo nauw verbonden is met de viering van hoogtijdagen van een familie, kwam om die reden mogelijk zelden of nooit in kerkelijk bezit. De

hervormde gemeente van Hollum heeft twee brandewijnskommen, die als kollekteschaal dienst doen (14) en (17). Opmerkelijk is, dat het geen Friese kommen zijn, terwijl dit soort vaatwerk typisch is voor Friesland en ook in Groningen voorkomt. De Amsterdamse brandewijnskom is blijkens de inscriptie aan de kerk geschonken in 1770, het jaar waarin Isaïc de Vries de kom gemaakt heeft. De inscriptie op de andere kom, die in Haarlem vervaardigd is, geeft eveneens te kennen, dat de brandewijnskom nooit als zodanig gebruikt is. De beide kommen komen in de achtlobbige vorm en de minieme geciseleerde motiefjes overeen, zodat ook op grond van het uiterlijk van andere brandewijnskommen van Isaïc de Vries gesteld kan worden, dat de Haarlemse kom bij de opdrachtgevers van de Amsterdamse kom bekend is geweest. Overigens zijn de liggende oren niet alleen van nut bij het doorgeven in familiekring, maar ook bij het kollekteren in de kerk.

In de rooms-katholieke kerk bevinden zich vier altaarkandelaren met typerende barokkenmerken: een driezijdige voet op klauwpootjes met daarboven een balusterstam en versieringen op de voet in de vorm van bladmotieven, voluten en engeltjes. Sinds de elfde eeuw was het gebruikelijk om kandelaren op het altaar te plaatsen. Het motief voor het branden van kaarsen is eerbied bij het vieren van het mysterie, al dienden ze uiteraard ook voor de verlichting van de kerkelijke ruimte.

Aanvankelijk stonden er slechts twee kandelaren op het altaar, maar in de barok steeg dit aantal tot vier of meer.

De vier kandelaren op Ameland bestaan uit twee, op het eerste gezicht vrijwel identieke paren. Het is al jaren bekend, dat één paar door de enig bekende Amelandse zilversmid Floris Balck is gemaakt. Naast zijn meesterteken is de inslag van het wapen van Ameland te zien, dat hij gebruikte als plaatselijke keur. De keuring van het zilver viel niet meer onder de Friese keuringsregeling vanwege de onafhankelijke positie van het eiland. Een jaarletter ontbreekt, maar het is bekend, dat Floris Balck reeds in 1752 meester was (20).

Het andere paar is in 1745 in Amsterdam gemaakt. Met veel moeite valt op iedere voet de helft van een meesterteken te ontdekken, die samengevoegd een ooievaartje te zien geven. Dit wijst op een zilversmid uit het geslacht Robol en gezien de jaarletter moet dit David Robol geweest zijn (19).

Het is duidelijk, dat Floris Balck in opdracht van de kerk een tweede, gelijkend paar kandelaars moest maken. Verrassend is, dat de uitwerking en versiering, met uitzondering van de plastische engelenkopjes, van betere kwaliteit zijn dan van de Amsterdamse kandelaars.

De stadskeur van Amsterdam is ook ingeslagen op de voet en de kroon van de monstrans, maar op dit gerestaureerde en van nieuwe elementen voorziene voorwerp worden verder geen aanknopingspunten gevonden voor toeschrijving en datering (22). Het is opvallend, dat met uitzondering van de monstrans, het Amsterdams zilver op Ameland gemaakt is door zeer begaafde zilversmeden. Dit duidt er op, dat de Amelanders, wat zilveren voorwerpen betrafte, kwaliteit op waarde wisten te schatten.

HET HAARLEMSE ZILVER

Naast de al genoemde brandewijnskom uit 1684 zijn er in de Hollumse kerk twee zeventiende eeuwse avondmaalsbekers aanwezig. Zij hebben de traditionele zich naar boven toe verwijdende vorm van drinkbekers. Het meesterteken op de oudste beker is al eerderesignaleerd, maar welke meester er achter schuil gaat, is onbekend (1). Tussen het keuringsjaar 1645 en het schenkingsjaar 1694 ligt een halve eeuw en dit rechtvaardigt de veronderstelling, dat deze beker vooreerst als drinkbeker gebruikt werd. De gegraveerde versiering van band- en spitswerk van bloemen met daartussen trosjes vruchten treffen we ook aan op de beker uit 1651 (2). Met de gegraveerde vogels onderaan de beker is deze versiering kenmerkend voor het midden van de zeventiende eeuw. Het meesterteken op de voet, de letters P en C door elkaar gestrengeld, is een unicum in die zin, dat het tot nu toe op geen

enkel ander voorwerp is aangetroffen.

HET FRIESE ZILVER

Fries kerkzilver van vóór 1800 is op Ameland sporadisch aanwezig. We spreken over welgeteld vier voorwerpen, waarvan er twee uit Harlingen afkomstig zijn. Deze stad lag rechtstreeks op de route van de Amelanders zeelieden van en naar Holland. De twee avondmaalsbekers van de hervormde gemeente in Nes komen uit Leeuwarden (3). De zilversmid had de opdracht gekregen om deze bekens tot een echte Amelanders aangelegenheid te maken, getuige de inscriptie en het wapen van Ameland. Door dezelfde gemeente worden nog steeds twee kleine kollekteschaaftjes gebruikt. Ze werden tussen 1690 en 1718 gemaakt door Willem Anskes Zeestra uit Harlingen (15). Van zijn leerling Hotse Seerps Swerms is het kollekteschaaftje uit Ballum. De prachtige versieringen van de voormalige rooimok brengen het vakmanschap van deze zilversmid duidelijk tot uitdrukking (16).

HET NEGENTIENDE EEUWSE ZILVER.

Na 1798 verloor Ameland zijn onafhankelijke positie. Vanaf toen werden vele zilveren voorwerpen uit Friesland betrokken. Hieronder bevinden zich drie doopbekens en een avondmaalskan, voorwerpen die in de voorafgaande eeuwen zelden of niet gemaakt werden. De periode van 1850 tot 1900 heeft het odium van eclectisme op zich geladen en dit komt ook tot uiting in het Amelanders kerkzilver.

TENSLOTTE

In de literatuur wordt een aantal voorwerpen genoemd, die niet zijn aangetroffen tijdens het zilveronderzoek op Ameland. Volgens de archieven heeft een van de hervormde gemeenten een beker met kop (deksel) in haar bezit gehad aan het einde van de achttiende eeuw. Het is onbekend, waar deze beker gebleven is. Een kleine zilveren ciborie van de hand van de Leeuwarders zilversmid Gabynus van der Lely is via het aartsbisdommelijk museum in de collectie van het Catharijneconvent in Utrecht terechtgekomen.

1. AVONDMAALSBEKER

De avondmaalsbeker is gedreven en heeft gegraveerde versieringen, die typerend zijn voor de zeventiende eeuw: bandwerk, waaraan drie toefjes bloemen - in drieën verdeeld - en drie kleine trosjes vruchten - appels, peren en druiven - hangen.

Op de gegoten voet is een band van opgelegde geometrische figuurtjes aangebracht. Onder de drinkrand de inscriptie: *Een gedachtenis van Knelisze Knelissen Vlas en Jannetien Klaes* (tussen dunne hulpschrijflijntjes). Onder op de bodem rondom de merktekens en de toetssteek de inscriptie: *'t is de beeker der Danckseeghingh A° 1694* ¹.

1645, door onbekend meester.

Merken: Haarlem; mt. $\uparrow$; jl. A.

H.: 15.4 cm; diam. boven: 9.9 cm;

diam. voet: 7.3 cm.

Lit.: Voet jr., E., 1928, pag. 125, no. 30 ².

Eigenares: hervormde gemeente te Hollum.

noten

1. De gegraveerde tekst is afkomstig uit 1

Corinthiërs 10, vs.16.

2. Het meesterteken wordt opgenomen in het nog te verschijnen boek van K.A. Citroen over Haarlemse zilversmeden.

2. AVONDMAALSBEKER

De avondmaalsbeker is gedreven en heeft gegraveerde versieringen, die grote overeenkomsten vertonen met de andere avondmaalsbeker uit Hollum (no. 1): bandwerk, met hieraan toevoegen bloemen en trosjes vruchten. De beweeglijkheid in de bloemranken is bij deze beker groter dan bij no.1.

Onder ieder fruittrosje is hier een vogel op een tak gegraveerd, met uitgeslagen vleugels en staande op een poot. De stand van de kop is bij elke vogel verschillend.

Onder de bodem staat gegraveerd: *M*R*T*J*K*

De gegoten voet heeft een versiering van opgelegde draden.

1651, door onbekende meester.

Merken: Haarlem; mt. PC¹; jl. G.

H.: 15.4 cm; diam. boven: 10.2 cm;

diam.voet: 7.4 cm.

Eigenares: hervormde gemeente te Hollum.
noten

1. Het meesterteken wordt opgenomen in het nog te verschijnen boek van Citroen over Haarlemse zilversmeden.

Het meesterteken, de letters PC door elkaar gestrengeld, is nog niet op andere voorwerpen aangetroffen volgens Citroen.

3. TWEE AVONDMAALSBEKERS

De avondmaalsbekers zijn gedreven en hebben een gegoten voet.

Met uitzondering van de opgelegde profielen op de voet zijn de versieringen gegraveerd: boven aan de bekerafstanders bandwerk met daarin eenvoudige slingerende bloemrankjes. Waar de banden kruisen zijn twee wapenschilden gehangen. Aan de ene zijde van de bekerafstanders is in het schild het wapen van het eiland Ameland gegraveerd ¹. Aan de andere zijde is in het schild de tekst gegraveerd: *Gereformeerde Diaconie Beker tot Nes op Ameland 1708* ². Rond de schilden is gestileerd bladerwerk gegraveerd.

1708, door onbekende meester.

Merken: Friesland-Leeuwarden; mt. klaverblad; jl. gekroonde O.

H.: 14 cm; diam. boven: 11 cm; diam.voet: 7 cm.

Lit.: Voet jr., E., 1974, pag. 261, no. 577.

Eigenares: hervormde gemeente te Nes.

noten

1. De maan in het gegraveerde wapen van Ameland is afnemend.

Volgens J. Woudstra, oud-conservator van de oudheidkamer van Ameland is dit de oudste vorm van het wapen. Het oudste voorbeeld van de wassende maan, die op het huidige wapen van Ameland voorkomt, dateert uit het jaar 1811.

Zie: H. Bakker, *Ameland, van Hollum tot de Hon*, Haren, 1970.

2. 'Gereformeerd' heeft hier betrekking op de kerk, die bij de Hervorming in de zestiende eeuw ontstond. Pas in 1773 is er in de verklaring bij de psalmberijming voor het eerst sprake van de Nederlandse Hervormde kerk.

4. AVONDMAALSBEKER

De avondmaalsbeker is geforceerd en heeft een zeer drukke gegraveerde versiering over bijna geheel de oppervlakte van de beker. De motieven zijn niet symmetrisch: bloemen, bladerwerk, schelpachtige motieven en C-vormige voluten lopen in elkaar over.

Onder de drinkrand is een regelmatige versiering van hangende voluten gegraveerd. Hieronder de inscriptie:

*Hittje Poulus Monsma
Jacob Heerkes Haytsma
A 1777* ¹.

Op de bolling van de voet is een versiering in reliëf aangebracht, die niet aansluit bij die op de kelk.

Merken: de merken zijn niet uit Nederland afkomstig ² (zie foto).

H.: 11.6 cm; diam.boven: 9 cm; diam.voet: 5 cm.

Eigenares: hervormde gemeente te Ballum.

noten

1. Deze inscriptie is in hetzelfde lettertype aanwezig op een roomkom-kollekteschaaltje uit Ballum. De beide in de inscriptie genoemde personen hebben in het jaar 1777 twee voorwerpen aan de kerk geschonken, een kollekteschaaltje (no. 16) en de avondmaalsbeker, die dus vóór of in 1777 gemaakt moet zijn.
2. De mogelijkheid bestaat, dat deze avondmaalsbeker door een zeevarende Amelander vanuit het buitenland - mogelijk Duitsland of één van de Scandinavische landen - mee naar het eiland is genomen.

5. AVONDMAALSBEKER

De avondmaalsbeker heeft een gegraveerde versiering over bijna de gehele oppervlakte van de beker en lijkt identiek te zijn aan de avondmaalsbeker van no. 4. Er zijn echter een aantal verschillpunten:

1. De inscriptie van de namen van het jaartal 1777 ontbreekt. In plaats hiervan is gegraveerd: A° = 1872 1.
2. De gegraveerde versiering is identiek, maar ziet er veel machinaler uit.
3. De reliëfversiering van de voet is ook aan de binnenzijde van de voet zichtbaar.

— 1872, door C. Koops en zonen, Rotterdam.

Merken: Leeuw, 2e gehalte; Hermeskop D; mt. k&z; jl. n.

H.: 11.6 cm; diam.boven: 9 cm; diam.voet: 5 cm.

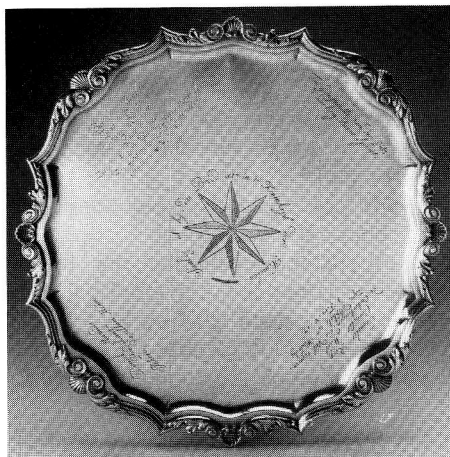
Lit.: Meestertekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden, 1980, pag. 365, no. 7287.

Eigenares: hervormde gemeente te Ballum.

noten

1. In de negentiende eeuw gingen veel kerkelijke instanties ertoe over een tweede beker te laten maken, meestal naar voorbeeld van de al aanwezige beker.
De kerkvoogden werden op grond van een synodaal besluit verantwoordelijk voor de kosten van het avondmaal en de kerkvoogden waren doorgaans vermogender dan de diakonieën, die tot dan de kosten betaalden.

6. BROODSCHOTEL

De broodschotel is geforceerd en heeft een gegoten rand. De schotel heeft de vorm van een dienblad en staat op een voet, die waarschijnlijk niet origineel is. Hij is achthoekig van vorm en de zijden zijn afwisselend hol en bol. De gegoten rand staat licht omhoog en heeft een versiering van acht schelpen, die aan weerszijden door een simpele bladerrank worden afgesloten.

In het midden van de schotel is een achtpuntige ster gegraveerd, waarvan elke punt naar een schelp wijst. De vorm en de versiering van de schotel zijn typerend voor de Régence-stijl.

Op de bovenzijde van de schotel staan diverse inscripties in handschrift gegraveerd:

*Daniël Mazade
Predikant*

Jehova Vexillum Meum 1

*Bartel Jacobs
Frans Oepts
Jacob Ringers
Diaconen*

*Zalig zijn de Barmhertigen Want
haer zal Barmhertigheyd geschieden 2
Matth.V.7*

*Ter gedagtenisse van den Out
Ouderling, Broer Sjoerds 3*

Cornelis Roep
Cornelis Mars
de Ouderlingen, die Wel regeren
Zijn dubbele eer waardig
1 Tim.V.17

Rond de ster is gegraveerd:
'Saalig is hij, die Brood eet in 't Koninkrijk
der Hemelen'⁴

Dit wordt afgesloten door een korenaar.
1731, door Johannes Winter

Merken: Holland-Amsterdam; mt. boom
geflankeerd door een J en een W; jl. W s
H. voet: 4 cm; diam: 30.7 cm.

Lit.: Citroen, K.A. 1975, pag. 119, no. 605.
Eigenares: hervormde gemeente te Nes.

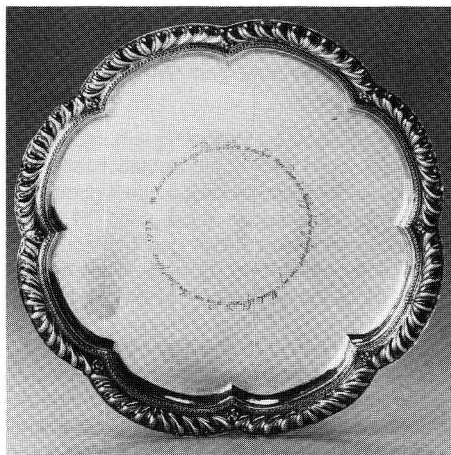
noten

1. Letterlijk betekent dit: 'Heer is mijn banier'. Deze tekst is niet afkomstig uit de Bijbel. Waarschijnlijk is deze tekst het devies van ds. Mazade geweest.
2. Dit is één van de Zaligsprekingen uit de Berge rede.
3. De naam van een oud-ouderling, Broer Sjoerds, wordt naast de bevestigde leden van de kerkeraad genoemd.
In de akte van overdracht van de Vrije Heerlijkheid Amelant in 1704 wordt een zekere Broer Sjoerts als getuige genoemd. Het verschil in schrijfwijze hoeft geen problemen op te leveren, omdat er in die tijd nog geen sprake van een standaardspelling was; verschillende schrijfwijzen kwamen naast elkaar voor. Wanneer beide keren dezelfde persoon bedoeld wordt, dan is Broer Sjoerds zowel kerkelijk als wereldlijk een man van gewicht geweest.
4. Deze tekst is afkomstig uit Lucas 14 vs. 15.
5. Volgens J.H. Strubbe dateert het zilver uit ± 1725. Ook gezien de werktijden als zilversmid is de W van 1931 de meest waarschijnlijke.
Zie: J.H. Strubbe, *Rij d'r eens langs. Reisgids langs Amelander kerken en zerken*, z.p., 1985.

7. BROODSCHOTEL

De schotel is gedreven en heeft een geschulpte rand, die versierd is met knerren. De knerrenrand wordt onderbroken door kleine bloemetjes.

Onder de knerrenrand is door middel van de ciseleertechniek een zigzaglijntje aan-

gebracht. De schotel staat op een voet. Boven op de schotel staat gegraveerd: *Dit is een Dank-offer dat de Heere opgeoffert Wort, daar het Heijlige brood in geleijt wort van mij Maeike Sijbrands. wedu van Jan Pitters Groot, 1733.* (afgesloten door een bloemetje).

1731, door Arnout van Blanken.

Merken: Holland-Amsterdam; mt. AVB; jl. W.

diam.: 27.8 cm

Lit.: Citroen, K.A., 1975, pag. 13, no. 69.

Eigenares: hervormde gemeente te Hollum.

8. BROODSCHOTEL

De broodschotel is geforceerd en heeft een gegoten rand. De schotel staat op vier pootjes en is flauw achthoekig van vorm

met afwisselende holle en bolle zijden. Op vier hoeken bevinden zich kleine bloemtakjes en op vier hoeken trosjes fruit. De open gedeelten in de versiering zijn gezaagd.

Aan de onderzijde van de schotel is gegraveerd in zeer zwierige letters:

*Dit Bord Is tot Gebruik Van 's Heeren
Avondmaal te Ballum inde kerk Uyt de
Diakonije Beurs Gekogt*

*Met Goed Keuring Van den Geheelen
Kerkenraad*

*Zijnde Predikant J.W. Burger
Ouderlingen*

*P. Broers & S. Tijmens Diaken G. Matz
& W. Freeks In den Jaar Krist 1778.*

Hieronder een zeer grote krul.

1776, door Valentijn Casper Beumke 1
Merken: Holland-Amsterdam; mt. VCB; jl.
R diam: 29.8 cm.

Lit.: Citroen, K.A., 1975, pag. 169, no. 869.
Eigenares: hervormde gemeente te Ballum.

noten

Van dezelfde zilversmid zijn de avondmaals-
schaaltjes uit Hollum (no. 9).

9. TWEE AVONDMAALSSCHAALTJES

De vierkante schaaltjes zijn geforceerd
en hebben een gegoten rand.

Ze staan op vier gegoten pootjes en heb-
ben op iedere hoek een versiering van
bloemetjes, die met de zaag zijn bij-
gewerkt.

Op de achterzijde van beide schaaltjes
staat in krullig handschrift gegraveerd:

*Hans Hansen Barf 1.
en*

*Antie Hayes Barf
Egte Lieden tot Hollum
Ameland
Maaÿ 1778 2*

1778, door Valentijn Casper Beumke 3
Merken: Holland-Amsterdam; mt. VCB; jl. T
B.: 20.5 cm.

Lit.: Citroen, K.A., 1975, pag. 169, no. 869.
Eigenares: hervormde gemeente te Hollum.

noten

1. Hans Hansen Barf wordt genoemd in *Het
Dooptboek tot Hollum*:

- 1716 den 25e October, Den selfden dito
Hans Arentsz barf ende Neelke Klaasses

hebben haar kind laten dopen is genamt
Hans Hansz: barf

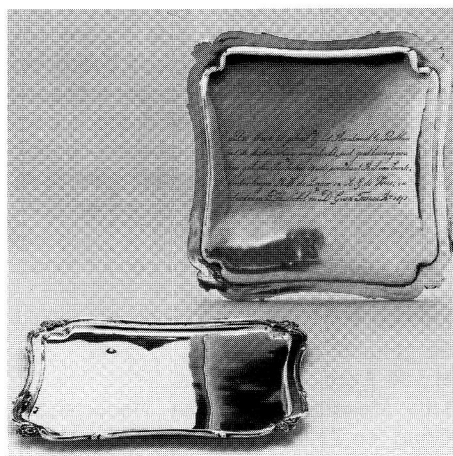
Hans Hansen Barf is dus 61 jaar, wanneer
hij en zijn vrouw de schaaltjes aan de kerk
schenken.

2. 1778 is het jaar, waarin gevierd werd, dat
de 'Gereformeerde' kerk herbouwd was. Ds.
Burger schreef over die viering: "Tot voor-
afpraak hadde ik genoomen de groote be-
reitwilligheid en vrijwillige geschenken die
Israël en deszelfs koning Salomo betoonden
en bragten tot opbouwung van den taber-
nakel..."

De schenking van deze twee avondmaals-
schaaltjes zou in dit kader kunnen passen.

3. Zie ook no. 8

10. TWEE AVONDMAALSSCHAALTJES

De vierkante schaaltjes zijn geforceerd
en hebben een gegoten rand. De belijning
van de rand loopt in iedere hoek uit op een
takje, waaraan een bloemetje en een paar
blaadjes zitten. Op de achterzijde is ge-
graveerd:

*Dit bord is tot gebruik bij het Avondmaal
te Ballum uit de diakoniebeurs aange-
kocht, met goedkeuring van den geheelen
Kerkeraad zijnde predikant A.S. van Eer-
de; ouderlingen A.H. de Leeuw en L.G. de
Vries; en diakenen P.H. Nobel en D.G. van
Tuinen A^{no} 1871 1*

1871, door C. Kalis te Harlingen
Merken: Leeuw, 2e gehalte; Hermeskop G;
CK 211; jl. m diam.: 20.5 cm.

Lit.: Merktekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden, 1980, pag. 91, no. 1806
Eigenares: hervormde gemeente te Ballum.

noten

1. De namen van deze personen zijn terug te vinden in de Acta van Kerkeraad van Hollum, 1820-1870 en wel in de jaren 1867-1868, waarin hun verkiezing voor de ambten viel.
Ds. A.S. van Eerde was predikant van 1867-1871.

11. DE AVONDMAALSKAN

De avondmaalskan is gegoten en staat op een voet. De kan is eenvoudig versierd met abstracte graveringen. Onder de voet de inscriptie:

*Tot volledigmaken van het avondmaalstel werd deze kan met toestemming van den Kerkeraad aangekocht uit de diaconiekas * der Hervormde Gemeente te Ballum en voor het eerst gebruikt bij de avondmaalsviering in september 1894 * zijnde toen consulent Ds S.H.A. Begemann-Godsd: onderw: J. Kreukniet - Ouderlingen G.W. Huisman en P. Bleeker * diakenen B.W. Nobel en J.D. Molenaar.*

1894, door fa. J.M. van Kempen en zonen, Voorschoten

Merken: Hermeskop C (Den Haag); Leeuw 2e gehalte; mt. VK; jl. K.

H.: 36.7 cm.

Lit.: Meestertekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden, 1980, pag. 544, no. 10858.

Eigenares: hervormde gemeente te Ballum.

12. DOOPBEKKEN

Het bekken is gedeeltelijk geplooid en heeft een rand, die ten opzichte van het bekken in een hoek van 90° staat. De bodem en de rand zijn versierd met graveringen in de Lodewijk IVe-stijl (geïmiteerd). In een cartouche op de bovenzijde van de rand staat gegraveerd: *Geschenk van J.P. Scheltema aan de Hervormde Kerk te Nes op Ameland, 1857* ².

1857, door R. Damen te Harlingen.

Merken: Hermeskop, letter onleesbaar; mt. RD 167; jl. X; diam.incl.rand. 21 cm; H.: 6.5 cm.

Lit.: Meestertekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden, 1980, pag. 464, no. 9257.

Eigenares: hervormde gemeente te Nes.

noten

1. De rand van het doopbekken is in de twintigste eeuw volledig vernieuwd door een Leeuwarder zilversmid, omdat de vorige door het hangen in de ring aan de preekstoel verloren was gegaan.
De zilversmid kreeg de opdracht identieke versiering aan te brengen op de rand (volgens mondelinge mededeling van een oudkerkeraadslid uit Nes).

13. DOOPBEKKEN

Het doopbekken is een kom zonder standvlak met bovenaan een ophangrand. Op deze rand is een doorlopende meander gegraveerd. Op de kom staat de inscriptie: *Gekocht uit de diaconiekas den juni 1886 met toestemming van Ds. N.v. Laer Dinckgreve, ouderlingen G. Huisman en P. Bleeker, diakenen B. Nobel en J. v. Tuinen, het 50ste dienstjaar van den kosten G.A. v. Tuinen* ¹.

1886, door S.F. Reitsma, Sneek.

Merken: Leeuw, 2e gehalte; hermeskop, letter niet leesbaar; mt. 10R; jl. b.

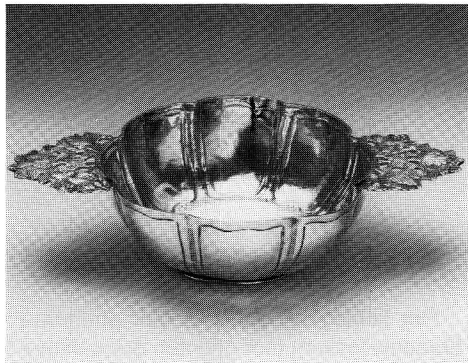
diam.incl.rand: 20.7 cm. Lit.: Meestertekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden, 1980, pag. 459, no. 9151.

Eigenares: hervormde gemeente te Ballum.

noten

1. Ds. van Laer Dinckgreve was predikant van 1883-1887.

14. BRANDEWIJNSKOM-KOLLEKTESCHAALTJE

Het kollekteschaaltje is een achtlobbige gedreven brandewijnskom.

De gegoten oren en de standing zijn aan de kom gesoldeerd.

De vorm van de lobben gaat de richting op van kwabornamenten.

Tussen en onder de lobben zijn kleine geciseleerde versieringen aangebracht. De oren hebben een versiering van open en gesloten bloemen, die met de zaag zijn opengewerkt.

Gegraveerde inscriptie tussen vage hulpschrijfflijntjes:

HMS GG Hollemer Kerck kop tot dankbaerheyt 1694 1.

1684, door onbekende meester.

Merken: Haarlem-Holland; mt. niet leesbaar; jl. X

diam. van oor tot oor: 22.1 cm; diam. kom: 13 cm

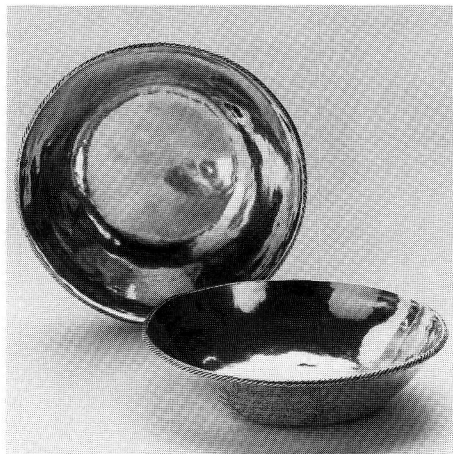
Eigenares: hervormde gemeente te Hollum.

noten

1. Het jaar 1694 was het jaar, waarin de predikant van het eiland een belangrijke taakverlichting kreeg: Nes kreeg in dat jaar haar eigen predikant.

Het is onbekend, of dit feit verband houdt met de 'dankbaerheyt' op de kom.

15. TWEE KOLLEKTESCHAALTJES

De kollekteschaaltjes zijn gedreven en hebben bovenaan een geprofileerde dikke rand. De bodem dient als standvlak. Aan iedere zijde is een lauwerkrans gegraveerd - twee takken bijeengehouden door een lint met een strik. In de ene lauwerkrans staat de inscriptie: *De Dyackenij Tot Nes op Amelant 1716*.

In de andere lauwerkrans staat gegraveerd: *Diese Beckens zijn afgekoomen wegens de Eerffenis van Siedt Lieuwes* 1. Tussen 1690 en 1716, door Willem Anskes Zeestra uit Harlingen.

Merken: mt. gekroonde Z in een ovaal; diam.boven: 14 cm; H.: 3.7 cm.

Lit.: Voet jr, E., 1974, pag. 104-105, no. 242.

Eigenares: hervormde gemeente te Nes.

noten

1. Deze kollekteschaaltjes zijn voor een huishouding bestemd geweest en via een erfenis in kerkelijk bezit gekomen. Ze worden gebruikt bij de uitgangskollekte, omdat oren voor het doorgeven ontbreken.

16. ROOMKOM-KOLLEKTESCHAALTJE

Het kollekteschaaltje is een gedreven en geciseleerde roomkom. Op de bodem van

de kom is een plaatje gesoldeerd, waarin gegraveerd staat: *Jacob Heerkes Haytsma & Hittje Poulus Monsma A 1777* 1.

Aan de onderzijde van de kom zijn zeven inslagen (achterzijde) te zien. Hoogst waarschijnlijk zijn dit geen merktekens, omdat het aantal te hoog is. Op de voet staan de merktekens.

De kom is van boven naar onder als volgt versierd: lichte profielrand, dunne parelrand, cut-to-cardwork met gedreven slingerende bloemenranken, godronrand en tenslotte een smalle godronrand op de voet.

1731, door Hotse Seerps Swerms 2.

Merken: Friesland-Harlingen; mt. gekroonde H; jl. Q

H.: 6.5 cm; diam.boven: 12 cm; diam.voet: 7.3 cm.

Lit.: Voet jr, E., 1974, pag. 107-108, no. 247.

Eigenares: hervormde gemeente te Ballum.

noten

1. Het echtpaar heeft de kerk een roomkom geschonken uit de eigen huishouding. Zij schonken tegelijkertijd de avondmaalsbeker van no. 4.
2. Hotse Seerps Swerms is een leerling van Willem Anskes Zeestra, die in 1729 overleed. De indruk wordt gewekt, dat de klandizie vervolgens naar zijn leerling ging.

17. BRANDEWIJNSKOM-KOLLEKTESCHAALTJE

Het kollekeschaaltje is een gedreven brandewijnskom met gegoten oren, staande op een voetje. De kom heeft acht lobben en is versierd door middel van de ciseleertechniek. Op de bodem is een achtpuntige ster geciseleerd.

De voorstelling van de oren is moeilijk te beschrijven.

Zichtbaar is een naaktfiguur, die met de benen schuin naar voren zit. Om hem heen is struikgewas met bloemen zien. Op een lob aan de buitenzijde van de kom staat gegraveerd:

Klaas Cornelesz

Aafke Beens 1

1770

1770, door Isaac de Vries

merken: Holland-Amsterdam; mt. tulp in een ovaal; jl. L.

diam. van oor tot oor: 19 cm;

diam.kom: 11.5 cm.

Lit.: Citroen, K.A., 1975, pag. 209, no. 1088.

Eigenares: hervormde gemeente te Hollum.

noten

1. In het Doopboek tot Hollum komt een zekere Aafke Beens voor:
- 1717, 17 augustus, Aafke Beens bejaarde gedoopt op haar belijdenisse.
'Bejaard' betekent, zo valt af te leiden uit dit doopboek, niet meer dan dat de gedoopte de onmondige leeftijd te boven was.

Het is echter twijfelachtig, of hier dezelfde Aafke Beens bedoeld is, aangezien haar naam in latere jaren niet teruggevonden wordt, bijvoorbeeld niet in het huwelijksregister.

18. KOLLEKTESCHAALTJE

Het kollekteschaaltje is een ronde kom zonder standvlak met een smalle rand aan de bovenzijde. Op de rand is gegraveerd: *Van de Doopsgezinde Gemeente aan de Hervormde Gemeente te Ballum 1883*. 1883, door J. Kalis, Franeker/Leeuwarden/Harlingen.

Merken: Leeuw, 2e gehalte; Hermeskop, letter niet leesbaar; mt K/7 (zie noot 2); jl. y diam. bovenrand: 16.1 cm.

Lit.: Meestertekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden, 1980, pag. 315, no. 6287.

Eigenares: hervormde gemeente te Ballum.

noten

1. De doopsgezinde kerk en de hervormde kerk in Ballum liggen honderd meter van elkaar verwijderd. De doopsgezinde kerken op Ameland hebben slechts één antiek zilveren voorwerp in hun bezit. Mogelijk houdt dit verband met bepaalde doopsgezinde opvattingen over het mijden van overdaad en uiterlijk vertoon.

De reden van de schenking is niet bekend.

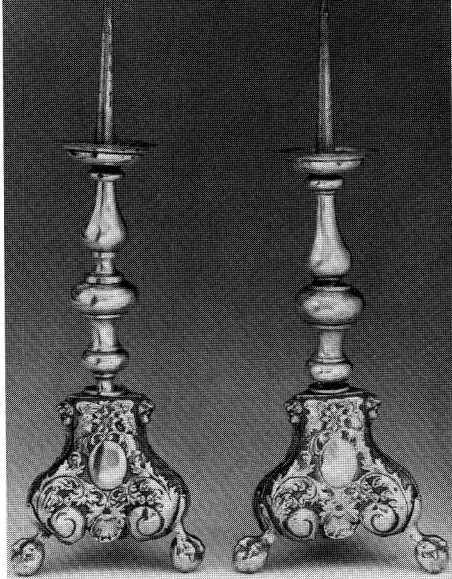
2. Het meesterteken is niet volledig zichtbaar. Te zien is een K met een 7 eronder, omgeven door een half vierkant. Het volledige meesterteken van J. Kalis is JK/47 in een vierkant.

19. ALTAARKANDELAREN

De kandelaars zijn gedreven en bestaan uit een driedelige voet op klauwpootjes en een balusterstam met daarop een vetvang en een ijzeren punt.

Op de voet zijn tegen een geruigde achtergrond versieringen als acanthusbladeren, voluten, kuifschelpen, medaillons, bloemetjes en engelenvleugels aangebracht. Op de drie hoeken een engelenkopje.

De balusterstam is onversierd. Boven op de beide voeten is gegraveerd: K.G. 1745, door David Robol

Merken: Holland-Amsterdam. mt. ooievaar; jl. L.

H.: 43.5 cm (kandelaars zijn verzakt)

Lit.: Citroen, K.A. 1975, pag. 199, no. 1027.

Eigenares: rooms-katholieke parochie van Sint-Clemens te Nes.

Opmerkingen:

De kandelaars zijn bijna identiek aan de kandelaars van no. 20.

De Amsterdamse kandelaars zijn eerder gemaakt, maar de versiering is minder goed uitgewerkt en slordiger afgewerkt, met uitzondering van de engelenkopjes.

20. ALTAARKANDELAREN

De kandelaars zijn gedreven en bestaan uit een driedelige voet op klauwpootjes en een balusterstam met daarop een vetvang en een ijzeren punt.

Op de voet zijn tegen een geruigde achtergrond versieringen als acanthusbladeren, voluten, kuifschelpen, medaillons, bloemetjes en engelenvleugels aangebracht. Op de drie hoeken een engelenkopje.

De balusterstam is onversierd. Op de bovenzijde van de voet zijn initialen gegraveerd. Op de kandelaar a. G.J. S.H.

Op de kandelaar b. T.G. W.F.

(in blokletters).

± 1750, door Floris Balck te Ameland.

Merken: Ameland; mt. FB

H.: 45 cm (bij benadering)

Lit.: Voet jr, E., 1974, pag. 9. no. 1
Eigenares: rooms-katholieke parochie van
Sint Clemens te Nes.

Opmerkingen:

De Amelander kandelaars zijn van latere datum dan de Amsterdamse kandelaars van no. 19. Het was in die tijd gebruikelijk om bij het eerste stel altaarkandelaars een tweede stel te laten maken.

Kandelaar b. komt het meest overeen met de Amsterdamse kandelaars en het is dus waarschijnlijk, dat Floris Balck deze het eerste gemaakt heeft.

Tussen kandelaar a. en kandelaar b. zitten de volgende verschillen:

De engelenvleugels van a. zijn anders gemodelleerd dan van kandelaar b.

De afstand tussen de bloemetjes en de engelenvleugels is bij a. groter dan bij b.

De bloemetjes van a. hebben zes kroonbladeren en van b. acht.

Het acanthusbladerwerk is bij a. uitgebreider, omdat de afstand tussen het medallion en de schelp groter is.

De klauwpootjes zijn bij kandelaar a. horizontaal en bij kandelaar b. vertikaal versierd.

De balusterstammen zijn niet gelijk van vorm en voelen ook anders van temperatuur aan.

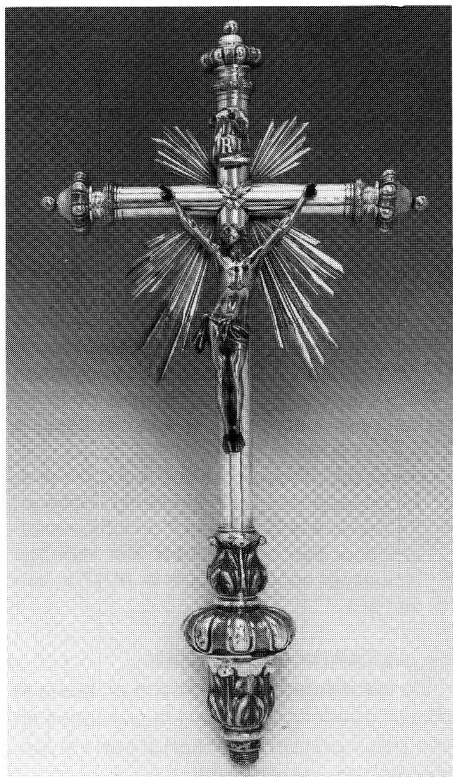
Kandelaar a. is zwaar beschadigd: hij staat scheef en de kuifschelpen vertonen scheuren.

21. PROCESSIONIEKRUIS

Het processiekruis bestaat uit vijf delen, die in elkaar geschroefd worden. De onderste vier delen vormen de draagstok en het bovenste deel is het eigenlijke kruis met het Corpus Christie. Het Corpus Christi, de stralenkrans en de rol met de letters INRI zijn niet van zilver, maar van messing.

Tussen de delen en op de uiteinden van het kruis bevinden zich versierde nodi. Merken: mt. B 1; zwaardje 2; overige merken niet leesbaar.

H.: bovenstuk: 72 cm; b: bovenstuk: 39 cm.

Eigenares: rooms-katholieke parochie van
Sint Clemens te Nes.

noten

1. Dit meesterteken is niet Nederlands
2. Het zwaardje geeft aan, dat het kruis vanuit het buitenland is ingevoerd en opnieuw gekeurd is, waarschijnlijk in de eerste helft van de negentiende eeuw.

22. MONSTRANS

Volgens de kerkelijke beschrijving is de monstrans gemaakt in de achttiende eeuw. Echter de monstrans bestaat voor zeker 75% uit later toegevoegde en vervangen onderdelen. Zo zijn de gouden lunula, de stralenkrans en de gouden Amelander sieraden later toegevoegd. Bekend is, dat de monstrans in de laat negentiende eeuw ingrijpend gerestaureerd is in het atelier van Brom in Utrecht. Kroon en baluster zijn waarschijnlijk origineel.

Merken: Holland-Amsterdam,; mt. onleesbaar; jl. N.

H.: 65 cm.

Eigenares: rooms-katholieke parochie van Sint-Clemens te Nes.

23. CHRISMATORIUM

Het chrismatorium is een klein zilveren doosje, dat zowel aan de bovenzijde als aan de onderzijde geopend kan worden. Onder het deksel, waarop een staand crucifix geplaatst is, bevindt zich de ruimte voor de gewijde hostie. In de bodem bevinden zich drie hartvormige houdertjes,

die ruimte bieden voor drie flesjes met de gewijde olieën. Op de zijkant staan de afkortingen voor deze oliën gegraveerd; O.C. (Oleum Cathechumenorum), C (Chrisma) I. (Infirorum) 1.

Geen merken 2

Datering: vroeg 18e eeuw.

H.: 8,5 cm; diam.: 5.8 cm.

Eigenares: rooms-katholieke parochie van Sint Clemens te Nes.

noten

1. De priester nam het chrismatorium mee op ziekenbezoek.

Een stervende volwassene kreeg de laatste sacramenten (biecht, communie en heilig oliesel), waarvoor de gewijde hostie en de Oleum Infirorum gebruikt werden.

Een stervende baby kreeg de zalving van alle drie de oliën: Chrisma en Cathechumenorum voor doop en vormsel, Infirorum voor het heilig oliesel.

2. Kleine voorwerpen, d.w.z. onder een bepaald gewicht blijvend, hoefden niet gekeurd te worden.

24. CHRISMATORIUM

Klein rond doosje met op het deksel een staand kruisje zonder corpus. Het onderste gedeelte ontbreekt, twee delen resteren. Geen merken 1.

Datering: ± 1800

H.: 6 cm; diam.: 3.5 cm

Eigenares: rooms-katholieke parochie van Sint Clemens te Nes.

noten

1. Zie noot 2 van no. 23.

25. PYXIS

Rond doosje met op het deksel een gegraveerd kruis met hierop een gegoten Corpus Christi. In het doosje worden geconsacreerde hosties bewaard. De pyxis wordt gebruikt om communie te brengen bij de zieken.

Geen merken 1.

Datering: laat 18e - vroeg 19e eeuw.

H.: 3 cm; diam.: 8 cm.

Eigenares: rooms-katholieke parochie van Sint Clemens te Nes.

noten

1. Zie noot 2 van no. 23.

26. RELIEKHOUDER

Kleine reliekhouder in de vorm van een fotolijstje met achter glas de reliek. De versiering van de houder wijst in de richting van een datering rond 1740. Ophangring en staander aanwezig.

Geen merken 1.

Datering: $\pm$ 1740.

H.: 8.3 cm; B. 6 cm.

Eigenares: rooms-katholieke parochie van Sint Clemens te Nes.

noten

1. Zie noot 2 van no. 23.

27. DOOPBEKKEN

Het bekken is geplooid en heeft een geschilderde rand. Op de rand staat gegraveerd: Aan de Doopsgezinde Van de Ned. Herv. Gemeente te Hollum 1.

Onder op de bodem staat gegraveerd:

Hollum 1880 1 Johan s 13 vs. 35².

1879, door S.F. Reitsma te Sneek.

Merken: Leeuw, 2e gehalte; Hermeskop, letter niet leesbaar; mt. 10R; jl. n ? diam.incl.rand: 28.5 cm; H.: 8.5 cm.

Lit.: Meestertekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden, 1980, pag. 459, no. 9151.

Eigenares: doopsgezinde gemeente te Hollum.

noten

1. Het doopbekken is in 1880 geschonken door de hervormde gemeente ter gelegenheid van het gebruik van de doopsgezinde vermaning door de hervormden tijdens de verbouwing van het hervormde kerkgebouw in 1879.

2. Hier staat: Hieraan zullen allen weten, dat gij discipelen van Mij zijt, indien gij liefde hebt onder elkander.

Verklarende woordenlijst

Baluster - korte zuilschacht met profielen en zwellingen.

Cartouche - ornament met krullen en rolwerk omlijst.

Chrismatorium - vaatjes, die de gewijde oliën bevatten, welke bij het toedienen van verschillende sacramenten worden gebruikt.

Ciborie - hostiekelk met deksel, een liturgisch vaatwerk waarin de Heilige Hosties worden bewaard voor de uitreiking van de communie.

Ciseleren - met een steekbeitel bewerken.

Cut-to-card-work - van een geruigde achtergrond voorzien.

Forceren - vormen door uitoefening van druk. Godronrand - reeks holle en bolle olijfvormen omgeven door een van boven toegespitste omlijsting, dienende voor randversiering.

Knerren/knorren - een aaneengesloten reeks van blaasvormen.

Kwab-ornament - versieringsvorm, die een taaie en weke massa suggereert bestaande uit vliezen en kwabben.

Monstrans - liturgisch vaatwerk, waarin de Heilige Hostie zichtbaar wordt getoond.

Pateen - een kleine ronde en platte schaal, waarop bij de mis de Heilige Hostie voor de celebrant wordt gelegd.

Pyxis - doos, waarin de Heilige Hosties worden bewaard. Deze doos wordt meegenomen om de communie naar de zieken te brengen.

Régence - versieringsstijl in zwang geraakt tijdens het regentschap in Frankrijk (1715-1723).

Reliekhouder - voorwerp, waarin een overblijfsel van het lichaam, van kleding of van gebruiksvoorwerpen van een heilige worden bewaard.

Geraadpleegde literatuur

C. Boschma, 'Een porceleinen cop met silveren oren'.

In: *Jaarverslagen Fries Museum*, 1965, p. 38-41.

D.P.R.A. Bouvy, *Edelsmeedkunst* (Kerkelijke kunst 3), Bussum, 1967.

Catalogus Fries Zilver, Fries Museum, Leeuwarden, 1985.

Citroen, K.A., *Amsterdamse zilversmeden en hun werken*, Amsterdam, 1975.

G. Elzinga, P.L. de Vriese, C. Wallast, *300 Jaar Ned. Herv. Kerk Hollum*, Leeuwarden, z.j.

J. Loosjes, *De Gereformeerde kerk van Ameland 1611-1816*, Leiden, 1912.

Meestertekens van Nederlandse Goud- en Zilversmeden, 1814-1963, 's-Gravenhage, 1980.

H.J.W. Verhey, *Oud-Katholiek kerkzilver*, z.p., 1967.

E. Voet jr., *Haarlemsche goud- en zilversmeden*, Haarlem, 1928.

E.. Voet jr., *Merken van Friese goud- en zilversmeden*, 's-Gravenhage, 1974.

Catalogus: Ameland Kerkzilver 1988

FOTO'S: POPKEN - LEEUWARDEN

GEbruikte afkortingen

b. = breedte

diam. = diameter

H. = hoogte

jl. = jaarletter

mt. = meesterteken

MEDEDELINGEN

Van het Bestuur

In juni 1988 is tot de redaktiekommissie voor de bestuursrubriek toegetreden Drs Klaas van der Kamp te Zwaagwesteinde. Van der Kamp heeft 4 jaar gewerkt als kerkredakteur bij het Friesch Dagblad en is sinds juni van dit jaar Herv. predikant te Zwaagwesteinde.

Van de Penningmeester

Het bestuur doet u hierbij een acceptgirokaart toekomen voor de donatie 1989, met het verzoek uw bijdrage zo spoedig mogelijk over te maken. Laat het ook dit jaar weer zo'n succes worden als voor de donatie 1988.

Mocht u voor 1988 nog niet uw donatie overgemaakt hebben, wil dan ook dit niet verzuimen te doen. Het bespaart ons veel werk en rentekosten! Uw steentje voor onze stenen!

De minimale donatie is f 20,- per jaar, maar u mag meer overmaken, waar het bestuur u zeer erkentelijk voor is.

Doet u weer mee?

JAARREKENING 1987

Baten: Donaties f 140.700

Algemene giften en subsidies

Van particulieren	-	10.700
Van gemeenten	-	4.000
Kerkepad	-	500
	f	15.200

Overige baten

Huuropbrengst	f	6.400
Netto resultaat verkopen	-	2.500
Nagekomen baten voorgaande jaren	-	8.300
	f	17.200

Totaal baten f 173.100

Lasten: Bestuurskosten f 3.500

Personeelskosten

Salarissen, soc. verz. en overige lasten	f	114.000
AF: subsidie t.b.v. personeelskosten	-/-	100.000
	f	14.000

Apparaatskosten

Bureaukosten	f	25.100
Derden	-	17.000
AF: provinciale subsidie apparaatskosten	f	3.500
subsidie begeleidingskosten	f	900
	-/-	4.400
	f	37.700

Publikaties

Totaal kosten	f	26.100
AF: bijdr. t.b.v. publikaties	-/-	6.900
	f	19.200

Algemene publiciteitskosten f 6.900

Publ. kosten t.b.v. project Hogebeintum - 14.000

Kapitaalslasten restauraties - 39.700

Kerkgebouwen

Totaal kosten	f	81.700
AF: onderhoudssubsidie	f	27.100
overige opbrengsten	f	25.300
	-/-	52.400
	f	29.300

Rente f 10.600

Overige lasten - 300

Totaal lasten f 175.200

TEKORT 1987 f 2.100

Van de excursiecommissie

Voorjaarsexcursie 1989

Bezocht zullen worden de Ned. Herv. kerken te Blija, Marrum, Wanswerd en Westernijkerk.

Graag vroegtijdig aanmelden om te-leurstellingen te voorkomen. De kosten bedragen f 18,- per persoon, inclusief het mapje dat u de nodige informatie verschaft.

Met eigen vervoer is de prijs per mapje f 6,-.

U kunt zich aanmelden via overmaking van het bedrag op gironummer 36.90.669 ten name van de Excursiecommissie "ALde Fryske Tsjerken".

Stichtingsnieuws

Open Monumentendag 17 september 1988

Ook dit jaar waren onze kerken op de landelijke monumentendag open. Veel activiteiten waren er georganiseerd, veel bezoekers zijn even wezen kijken.

Soms werden hartverwarmende woorden gesproken tot een plaatselijke commissie, die altijd maar weer acte de présence geeft.

Eén activiteit uit al die drukte voor deze dag willen wij speciaal noemen.

De heer Duursma en zijn commissie te Ter Idzard hadden in de kerk een kleine expositie over de cultuurgeschiedenis van de Stellingwerven, met foto's, kranteknipsels en boeken.

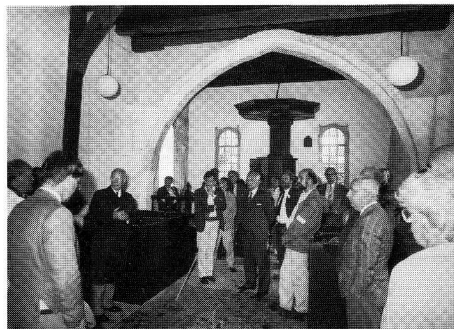
Ruim honderd mensen kwamen naar het kerkje: een gezellige drukte. De eerste bezoeker kwam uit Huizen (N.H.).

Werkbezoek met Gedeputeerden van de provincie Friesland

Het bestuur heeft op vrijdag 24 juni 1988 met Gedeputeerden van de provincie Friesland, mevrouw J. Liemburg en de heer D. van der Til en met een vertegenwoordiging van de Rijksdienst voor Monu-

mentenzorg en het bureau Provinciale Monumentenzorg een werkbezoek gebracht aan een viertal kerken van de stichting. Eveneens enkele andere mensen die nauw betrokken zijn bij het werk van de stichting reden mee.

Als eerste werd de kerk van Bornwird bezocht. De restauratie van deze kerk is bijna voltooid. Het poortje tegen de ingangspartij, afkomstig van de afgebroken pastorie van Hiaure, is in restauratie. De restauratie van de fresco's (muurschilderingen) is in voorbereiding en zal plaatsvinden in de winterperiode 1988-1989.

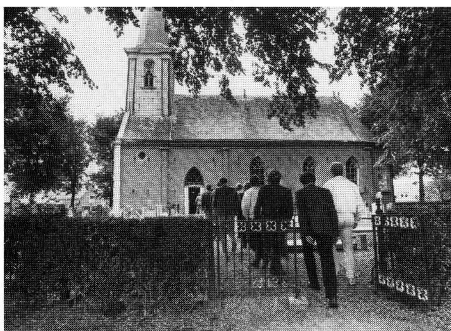
Interieur kerk te Bornwird; voorzitter B.H.H. Mulder (3e v. links) vertelt iets over de restauratie van de kerk.

De kerk van Raard, inmiddels gerestaureerd, heeft een nieuwe bestemming gekregen. De kunstschilder T. van Panhuys gebruikt de kerkruimte als atelier en expositieruimte.

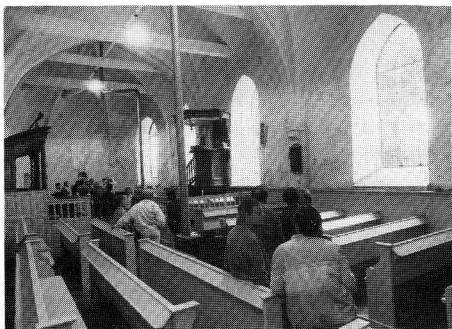

Aankomst bij de kerk te Raard; aan de oostmuur kraal profielsteen.

In de gemeente Leeuwarderadeel werd de kerk van Britsum bezocht. Deze kerk is nodig aan een algehele restauratie toe. Burgemeester H. Boschma van Leeuwarderadeel deelde mee, dat hij het liefst zou zien, dat de kerk ontmanteld zou worden, zodat de kloostermoppen weer tevoorschijn komen. De kerk van Britsum is nu ommanteld met harde rode baksteen.

Kerk te Britsum, ommanteld met harde rode baksteen.

Interieur kerk te Britsum, met gemetselde gewelven.

Als laatste werd de kerk van Boksum bezocht. Burgemeester J.H.G. Goeman Borgesius van Menaldumadeel sprak de wens uit, dat de kerk van Boksum spoedig wordt aangepakt, want de losse stenen in de toren vallen reeds naar beneden. Het bestuur van de stichting heeft de deelnemers aan dit werkbezoek geprobeerd uit te leggen, hoe noodzakelijk het is, dat er meer subsidie wordt gegeven aan de grootste kerkbezitter van Friesland, om

onderhoud en restauratie van de dertig objecten te garanderen.

Interieur kerk te Boksum, met 18e eeuwse Herenbank en orgel uit 1792.

Orgel "Groate kerk" St. Jacobiparochie geresauereerd.

Het orgel van de voormalige Ned. Herv. kerk te St Jacobiparochie is weer geheel de oude en zelfs nog beter! Na een ingrijpende restauratie die ruim één jaar in beslag nam werd het orgel in het cultureel sintrum "de Groate Kerk" op 7 december 1988 weer in gebruik genomen. Dat gebeurde met een gevarieerd orgelconcert door de bekende organist Theo Jellema, die kort daarvoor de aanwezigen uitleg had gegeven over de historie en de restauratie van het orgel. De restauratie onder leiding van de orgel-adviseur, dr. M.A. Vente, werd uitgevoerd door orgelmakerij Bakker en Timmenga te Leeuwarden.

Het orgel stamt uit 1844. Na de afbraak in 1842 van de oude kruiskerk kreeg de Fa. L. en J. van Dam te Leeuwarden in 1843 opdracht het oude orgel aan te passen en te herplaatsen in de nieuwe in classicistische stijl door Th. Romein ontworpen kerk. Het orgel is jaren aaneen onbespeelbaar geweest, maar nu bespeelbaar als vanouds. De restauratie heeft een slordige f 250.000,-- gekost, waarvan de restauratie-kommissie in St. Jacobiparochie door allerlei acties een bedrag van f 33.000,-- heeft opgebracht. Een mooi resultaat!

Fa. Bakker en Timmenga brengt het lofwerk aan op de kas van het orgel te St. Jacobiparochie.

In 1844 was er bij de bouw van het orgel in het hoofdwerk plaats gereserveerd voor een tongwerk trompet 8 vt. Door onbekende oorzaak was dat tot nu toe nooit ingebouwd, wat erg te betreuren was. Daar de akties van de restauratie-kommissie in St. Jacobiparochie e.o. aansloegen bij de bevolking heeft de Fa. Bakker en Timmenga ook het nieuwe tongwerk met trompet 8 vt. kunnen plaatsen.

In de "Groate Kerk" is niet alleen een kerkelijk instrument gerestaureerd, maar ook een stukje erfgoed voor het nageslacht bewaard gebleven! Dit orgel geeft een goed beeld van zijn tijd en kan gezien worden als een voorbeeld van de friese orgelbouw in de negentiende eeuw.

In het Van Damorgel plaatst men het nieuwe tongwerk met trompet 8 vt.

Zo klinkt eindelijk dit karakteristieke instrument op een wijze zoals het bij de bouw van deze fraaie kerk was bedoeld.

Hun laatste rustplaats.

Heerenveen wil ondanks protesten de oude "Algemene Begraafplaats" van 1850, gelegen in het hart van het dorp, met spoed opruimen. De provincie gaf anderhalf jaar geleden al toestemming voor het ruimen van alle 927 graven. Het besluit is bekrachtigd in de vergadering van de gemeenteraad van 21 december 1987, toen de raad zijn goedkeuring gaf aan het Structuurplan Centrum Heerenveen. In het centrumplan is voor het 19de eeuwse kerkhofje slechts een groenfunktie weggelegd. Alleen de mooiste grafmonumenten

zullen gespaard blijven. Dit ondanks het afwijzend advies van de Rijksdienst Monumentenzorg te Zeist, die constateerde: "Ruiming van deze begraafplaats betekent in feite het verlies van een belangrijke bron voor lokaal en regionaal historisch en genealogisch onderzoek en het verlies van één van de laatste herinneringen aan een bescheiden stukje tweede helft 19de eeuws Heerenveen". Tegen zo'n radikaal besluit zijn bezwaren niet uitgesloten. Maar is het "hofje" in Heerenveen het enige crepeergeval binnen de provincie Friesland? Nee, beslist niet! Hoeveel oude

bijzondere grafzerken van bekende en onbekende Friezen zijn in het verleden al niet in stilte verwijderd? Jammergenoeg veel! De Wet op de lijkbezorging bepaalt in art. 25 lid 3, dat eigen graven op een gesloten begraafplaats, voor zover in hun onderhoud behoorlijk wordt voorzien, ongeroerd worden gelaten.

Grafzerken van de familie Van Cammingha op het kerkhof te Wirdum.

In 1987 heeft het ministerie van W.V.C. in een circulaire alle gemeentebesturen nog eens gewezen op de cultuurhistorische betekenis van de begraafplaatsen en grafmonumenten. Minister Brinkman riep in die circulaire op tot goed onderhoud in de lijn van de historische ontwikkeling en drong er tevens op aan om inventarisaties op te stellen en historisch waardevolle grafmonumenten onder de werking te brengen van een gemeentelijke monumentenverordening of van de Monumentenwet van begraafplaatsen en grafmonumenten. De minister vroeg ook initiatieven van particuliere zijde tot instandhouding en herstel van een kerkhof of begraafplaats te bevorderen en te ondersteunen. Zulke grafzer-

ken en begraafplaatsen met een cultuurhistorische waarde verdienen respect. Ook in Friesland zijn van die vergeten hoekjes. Ik noem er enkele:

- de Nieuwe begraafplaats aan de Spanjaardslaan te Leeuwarden;
- het Humalda van Eysinga-kerkhof te Wirdum/Swichum;
- de grafkelders met zerken van de familie Van Cammingha te Wirdum;
- het kerkhof van Smallebrugge met de zerken van de familie Buma;
- de monumenten van de families Van Harinxma te Olterterp en Oud-Beets.

Jhr. Ruud Carel van Cammingha, geb. te Veenwouden 22-3-1822, lid raad van Leeuwarderadeel, overleden 14-7-1884, getrouwd met Johanna Frederika Egé, geb. 14-3-1827 en overleden 21-12-1903 te 's Gravenhage.

Ook ik betreur, dat men zo vaak bezig is eigen geschiedenis te verdoezelen, want daarmee belemmeren wij ons nageslacht om de levensloop van het voorgeslacht na te gaan. Zo raakt men het spoor bijster, wanneer de laatste rustplaats niet meer onder ons is.

Misschien voor u als lezer van dit artikel een aansporing om eens om u heen te kijken - mee te kijken - mee te doen, tot bevordering van het behoud van deze vaak vergeten monumenten.

Aegum (Gemeente Boarnsterhim)

De kerk te Aegum is in 1777 gebouwd, ter vervanging van een oudere kerk, die gewijd was aan de Heilige Nicolaas.

De kerk die in 1777 is gebouwd is in 1838 publiek verkocht, met preekstoel, kraak en banken en in 1856 afgebroken. De toren die uit baksteen bestaat (16 eeuws) is blijven staan, maar ommanteld met een dikke pleisterlaag. Door deze pleisterlaag is de toren totaal ontsierd. In de oostmuur van de toren is een steen ingemetseld met het wapen van Scheltinga en het jaartal 1777. Deze gevelsteen heeft waarschijnlijk boven de ingang van de kerk gezeten. De toren heeft een zadeldak, gedekt met dakpannen.

Gevelsteen in de oostmuur van de toren te Aegum.

In 1838 werd de kerk verkocht, maar de toren werd door de Kerkvoogdij aangehouden terwijl ook het uurwerk en de twee klokken in de toren bewaard bleven. De grote klok geeft te lezen "1326 gegoten door Stephanus. Anno Domini MCCCXXVI (1326) fecit me in honorum (gemaakt ter ere van) St. Nicol" (St. Nicolaas - de patroon).

De kleine klok heeft geen opschrift, maar is waarschijnlijk uit de 12e eeuw (1185/1200?). Het blijkt dat de klokken zonder opschrift vaak de oudsten zijn die in onze torens hangen.

De klok van Aegum heeft, door een incident bekendheid gekregen.

Alleenstaande zadeldaktoeren te Aegum voor de restauratie in 1981.

Toen in 1890 Koning Willen III overleed, werd aan alle kerkvoogdijen in het land verzocht de klok te luiden. Maar de plaatselijke overheid van de toenmalige Gemeente Idaarderadeel vergat Aegum te vragen hieraan gehoor te geven! Men was in Aegum verontwaardigd. Dus de overheid keurde het dorpje niet waardig de klok te luiden, het was te klein, te onbeduidend! Maar de bewoners van Aegum duldden dit niet! De boeren besloten desondanks de klok te luiden en gezamenlijk trok men naar de toren. Een van hen schreef met krijt op een plank in de toren in oud-Fries het volgende versje:

"Metael fen tretsien hûndert
klinkt hjoed hjir oer it gea.
EN biarre rou en smerte:
Us kening is dea.
Waerd Aegum earst forgetten
achte min det doarp te licht,
mar wij as Fryske boeren
dogge hjoed dy sombre plicht".

Nu na 98 jaar is deze ontboezeming, nog behoorlijk ongeschonden, te lezen.

Vroeger lag het dorp aan het Wargastermeer, dat later is drooggemaakt. Het dorp was een echt vissersdorp, want in de oude geschriften lezen wij, dat het meer eertijds het visrijkste oord was van geheel Friesland.

Voorheen stond in Aegum de Idsinga State. Deze werd bewoond door de weduwe van Sake Sytzes Ayta, nl. Anna Aylva (18e eeuw).

Nadat de kerk was afgebroken is de terp waarop deze kerk stond tot het kerkhof afgegraven en de aarde over de Aegumer "kriten" gereden. Blijkbaar is de dodenakker eertijds hoger geweest.

Grafzerken op het kerkhof zijn o.a. van de Algerma's (4 geslachten), de Hornstra's (4 geslachten), de De Boer's (11 geslachten) en de Hooghiemstra's.

Op de grafzerk van een in 1877 overleden,

te Grouw werkzame, onderwijzer staat het volgende te lezen:

"De blom sa gau, sa goed, sa moai ontlitzen leit under dizze stien yn swiete slom biditzen".

In de kerk lagen eertijds de zerken van: Paulus Jans Kley († 1655) en Willem Jans Kley († 1662).

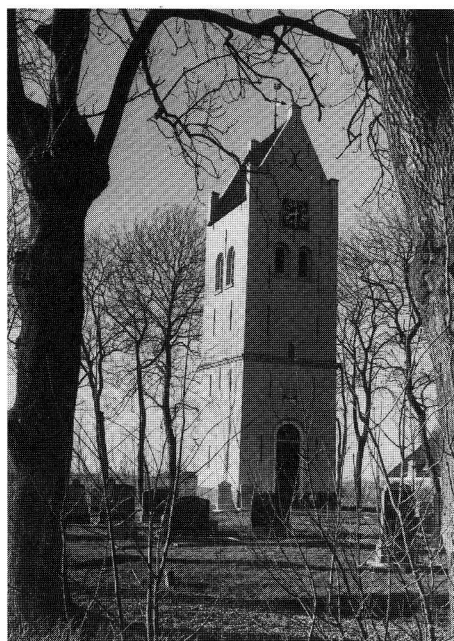
Zij waren in de kerk begraven; de zerken zijn naar het boerenerf verhuisd, waar men de stenen kan vinden voor het kalverhok.

Op één der zerken staat vermeld:

"Hier rust de Kley, de ziele leeft in vreugt, vreest God, o mensch, opdat ghij leeven meugt".

Een gedenksteen aan het begin in het Wargastermeer aan de weg vanaf Leeuwarden - Warga vermeldt de tekst:

"De indijking van de Wargastermeer in 1632/3 is voornamelijk te danken aan Paulus Jans Kley Amsterdams koopman die in 1655 is begraven in de kerk te Aegum".

Toren te Aegum na de restauratie (1982-1983).

Verhaal

Aegum ligt midden in het hart van de wereld; drie stappen ($\pm$ 3 meter) ten zuiden van de toren ligt het middelpunt van de wereld. Wie het niet geloven wil, moet het maar even nameten.

U. Zwaga.

Verantwoording van de foto's.

Werkbezoek met Gedeputeerden

Interieur kerk te Bornwird (archief SAFT)
Aankomst bij de kerk te Raard; aan de oostmuur kraal profielsteen (archief SAFT).

Kerk te Britsum, ommanteld met harde rode baksteen (archief SAFT)

Interieur kerk te Britsum, met gemetselde gewelven (archief SAFT)

Interieur kerk te Boksum, met 18e eeuwse Herenbank en orgel uit 1792 (archief SAFT)

Groate Kerk

Fa. Bakker en Timmenga brengt het lofwerk aan op de kas van het orgel te St. Jacobiparochie. (archief SAFT)

In het van Dam orgel plaatst men het nieuwe tongwerk met trompet 8vt. (archief SAFT)

Hun laatste rustplaats.

Grafzerken van de familie Van Cammingha op het kerkhof te Wirdum (foto U. Zwaga).

Jhr. Ruurd Carel van Cammingha, geb. te Veenwouden 22-3-1822, lid raad van Leeuwarderadeel, overleden 14-7-1884, getrouwd met Johanna Frederika Egé, geb 14-3-1827 en overleden 21-12-1903 te 's-Gravenhage.

Familiegraf op de begraafplaats te Wirdum van de familie van Cammingha (foto U. Zwaga).

Aegum

Gevelsteen in de oostmuur van de toren te Aegum (archief SAFT)

Alleenstaande zadeldaktoeren te Aegum voor de restauratie in 1981 (archief SAFT)

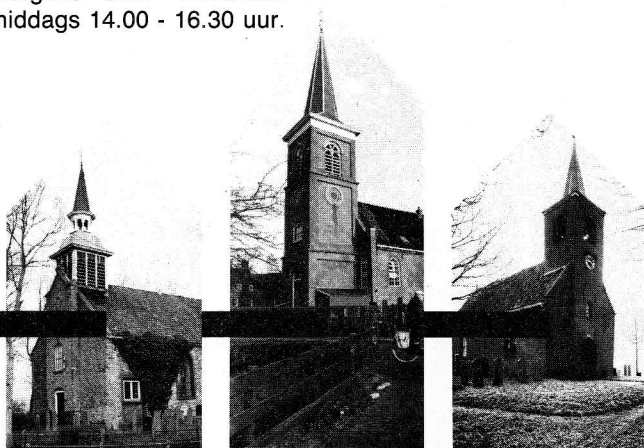
Toren te Aegum na de restauratie (1982-1983). (archief SAFT)

Stichting Alde Fryske Tsjerken

Eewal 86 III—8911 GV Leeuwarden. Telefoon 058-139666.

Postgiro 22 07 600—Bank: Friesland Bank Leeuwarden
nr. 29.81.00.703

Kantooruren: 's morgens 9.00 - 12.00 uur.
's middags 14.00 - 16.30 uur.

keppelstok

STICHTING ALDE FRYSKJE TSJERKEN